

O NOUĂ DISCIPLINĂ COMPARATĂ

Mariana ȘLAPAC
doctor habilitat

În ultimul timp, modelul comparatist devine dominant în cercetarea patrimoniului arhitectural universal. Acest lucru se datorează în mare parte profesorului bucureștean Gheorghe Curinschi Vorona. El introduce în familia disciplinelor comparate **arhitectura comparată** (Gheorghe Curinschi Vorona, *Introducere în arhitectura comparată*, București, 1991). Aceasta operează cu un spectru vast al cunoștințelor (culturologie, literatură, filosofie, arheologie, informatică ș.a.) și nu recunoaște clișee și cadru rigid. Fără a nega cronologia, ea o subordonează unei tratări tematice, comparând obiecte și fenomene anterior necomparate. Sistemul categorial al noii discipline de factură comparatistă împrumută experiențe teoretice ale literaturii comparate. Comparatismul substituie tratarea tradițional-factologică a istoriei arhitecturii cu cea structural-sistemică, axată pe urmărirea conexiunilor dintre diferite fenomene, pe examinarea nu doar a componentelor cantitative, ci și a celor calitative.

La sfârșitul secolului trecut, din seria disciplinelor umanistice se desprinde una nouă – **Castelologia** – știința care studiază castelele și cetăți. Apariția ei este condiționată de interesul sporit al

societății față de monumentele arhitecturii defensive – focare ale rezistenței eroice, care au materializat puterea voinței, demnitatea națională și geniul militar al timpului. Castelologia este de neconceput fără tratate teoretice și descoperirile practice ale iluștrilor predecesori: A. Dürer, D.G. Martini, N. Tartaglia, A. Freitag, Vauban, M. R. Montalambert, E. Viollet-le-Duc ș.a. La dezvoltarea ei au contribuit arhitecți, istorici, arheologi, critici de arte, ingineri, urbaniști ș.a. Astăzi s-a adunat o colecție temeinică de materiale referitoare la arhitectura militară a mai multor țări, inclusiv monografiile și studii de sinteză. Dar acestea nu depășesc, în cele mai multe cazuri, limitele factologice și cronologice, fiind centrate pe componente singulare ale fenomenelor, precum și pe cele mai importante, în plan istoric, evenimente.

Castelologia, știința în plan „in statu nascendi”, este perfect compatibilă cu ideea comparatistă. Vom numi această nouă ramură a comparatismului, aplicată la știința despre construcții de apărare, **castelologia comparată**, în care vom utiliza sistemul științifico-categorial al arhitecturii comparate.

Obiectul de studiu al castelologiei comparate îl constituie evoluția arhitecturii militare, privită prin prisma surselor, influențelor și paralelismelor. În grupul categoriilor esențiale vor intra sursele (primare, secundare, interne, externe, ș.a.), influențele (directe, indirecte), „emițătoarele”, „transmițătoarele” și „receptorii” influențelor, paralelismele istorice (sincrone) și anistorice (asincrone), rezistențele la influențe și replicile creatoare. Studiarea acestora contribuie la evidențierea unor constante – aspecte ale unificării

*Palatul Bellever
(Majorca, sec. XIV)*

*Cetatea Soroca
(Moldova, sec. XVI)*

și regularității, existente în castelologia universală, precum și a trăsăturilor originale, specifice unor școli și curente în arta de fortificare.

Astfel, izvoarele turnului „nurage” din Sardinia trebuie căutate în arhitectura neolitică a Ciprului și a Greciei continentale, unde sunt răspândite construcțiile de tip central-tholosuri. Prototipul cetății medievale regulate de tip „castel” este castrumul roman, iar izvorul cel mai apropiat în timp – „castellum”-ul romano-bizantin. În arhitectura militară componenta utilitară este mai importantă decât cea estetică, iar evoluția formelor depinde de perfecționarea tehnicii de război.

Sursa directă a renumitului turn-donjon este locuința plurietajată de plan compact, răspândită din cele mai vechi timpuri în Europa. În epoca armelor de foc sursele externe joacă un rol decisiv, determinând capacitatea de rezistență militară a statelor medievale.

În cazul influențelor pot fi surprinse legăturile genetice, de contact. Influențe directe apar în cazul meșterilor invitați sau a specialiștilor locali care imită un model extern. Astfel, cetățile regulate ale cruciaților au fost influențate de „fortinele” arabe.

Contactele între arhitecturile gotice au dus la apariția castelelor gotice în Europa. Influențe indirecte pot fi urmărite în decorul arhitectural al castelelor medievale din Transilvania, care au „emițătorul” undeva în Germania sau Italia, iar mediatorul mai aproape – în Ungaria sau Polonia. În multe cazuri este greu de determinat limita între izvor și influență, între relații genetice și cele de contact.

Paralelisme, altfel spus, analogiile istorice și anistorice, pot fi explicate prin condiții asemănătoare de apariție, fiind excluse orice legături genetice și de contact între „emițător” și „recipient”. În calitate de paralelism sincron poate figura metoda de înfrumusețare a cetăților medievale cu ghiulele de piatră – în asemenea mod diferite popoare își demonstau puterea și disprețul față de inamic. Un paralelism asincron este zidăria ciclopică a întăriturilor inkașilor și zidăria ciclopică a fortificațiilor miceniene. O altă analogie anistorică este palatul fortificat Bellever din Majorka (secolul al XVI-lea) și cetatea de pază Soroca din Moldova (secolul al XVI-lea).

Specificul arhitecturii de apărare nu presupune rezistențe evidente unor modele. Cele din urmă pot doar fi supuse transformărilor creative. Astfel, în evul mediu, în spațiul cultural bizantin, unul dintre modele-etalon unanim acceptate devine cetatea Constantinopolului. Îl urmează două fortificații moldovenești: Cetatea Albă și Cetatea Chilia.

Unele țări, în virtutea circumstanțelor, pot să nu accepte anumite modele constructive defensive. Replicile creatoare sunt destul de rare – ele se referă doar la obiecte singulare sau la elemente constitutive ale fortificațiilor.

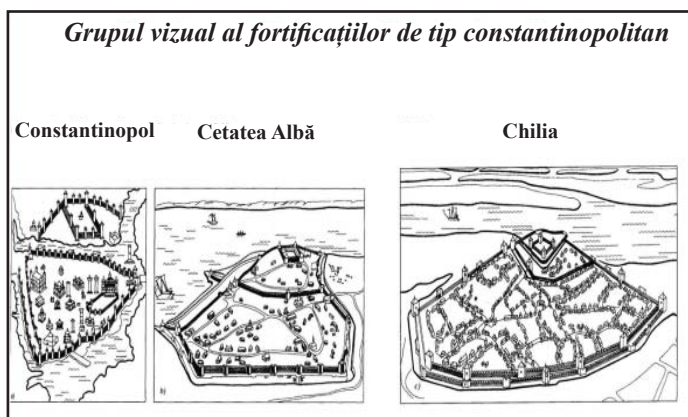
Este de semnalat că orice operă de arhitectură militară poate fi examinată prin prisma izvoarelor și influențelor, prezentate de școli, curente, obiecte exemplare și meșteri reputați, sub aspectul unor constante și creații arhitecturale de unicat.

Apariția construcțiilor bastionate constituie un salt enorm în domeniul arhitecturii defensive, al cărui început este legat de șanțuri și palisade. Dintr-un domeniu intuitiv, spontan arhitectura militară trece treptat într-un domeniu controlat, acumulând anumite experiențe

bazate pe descoperiri strălucite, performanțe ingineresti și căutări estetice.

Tezele despre generațiile arhitecturii monumentale sunt aplicabile parțial și în castelologie. Astfel, prima generație a arhitecturii defensive mature include construcțiile militare ale despoțiilor orientale, răspândite în perioada antică și în evul mediu odată cu apariția armelor de foc. Celei de-a doua generații poate fi atribuită arhitectura militară utilizată de la apariția armelor de foc până la apariția bastioanelor italiene. Generația a treia include amenajări defensive de tip bastionat, folosite până la apusul epocii acestor fortificații. Spre deosebire de arhitectura obișnuită, în castelologie cota-parte a tradițiilor naționale este neînsemnată. Cetățile bastionate devin un produs internațional – aici există anumite școli și tipuri.

Arhitectura militară se prezintă ca o succesivitate a formelor, ca o stare a unei geneze permanente. Ea nu are o dezvoltare uniformă: pe anumite segmente temporale pot fi înregistrate „pulsaii” și „salturi”,

iar la limita generațiilor se observă „salturi” foarte mari.

Teoria comparatismului utilizează noțiunile de „model” și „modelare”. Castelologia comparată poate modela procese de genază și continuitate, precum și de acțiune a influențelor. Modelarea aspectelor evolutive ale arhitecturii militare se efectuează pe categorii de fortificații: așezări întărite, puncte de sprijin militar, obiective religioase și civile fortificate ș.a. În castelologia comparată se operează cu noțiuni de „tip”, „tipologie” și „tipogeneză”. În anumite intervale de timp poate exista un „echilibru tipologic”, dar odată cu descoperiri noi în domeniul artei militare are loc înlocuirea tipului.

Istoria oferă exemple și de înlocuiri foarte lente, în special în arhitectura defensivă a primei generații. Evoluția tipului se realizează odată cu perfecționarea acestuia și lichidarea unor neajunsuri anterioare. Astfel, cetățile medievale tind să lichideze „spațiul mort”, necontrolabil de apărători, trecând de la turnuri intrate la cele ieșite, de la turnuri simple la turnuri de artilerie, bastei și bastioane. Prezintă interes dezvoltarea amenajărilor bastionate – forma bastioanelor se modifică în funcție de progresele în domeniul artileriei. Evoluția tipului poate fi urmărită cu ajutorul șirurilor genetice (cronologice). Un tablou clar despre tipuri oferă grupurile vizuale și tipologice.

În castelologia comparată e posibil de modelat unitățile structurale, soluțiile funcționale, sistemele constructive, aspectele morfologice, principiile compoziționale, rezolvările plastice ș.a.

Este important de a evidenția unele constante, care caracterizează arhitectura defensivă în anumite limite temporale și geografice, la diferite popoare și școli de fortificare. Astfel, polisurile grecești se dezvoltă după legitățile proprii, dependente de un șir de factori: condiții topografice, tradiții locale (când sunt fondate în colonii), realizări în domeniul artei militare ș.a. Castrumul roman are specificitatea lui, fiind structurat pe două axe reciproc perpendiculare oferite de arterele *cardo și decumanus*, la intersecția cărora se află piața de paradă. Aici spațiul intramuran, divizat în cartiere rectangulare, este protejat de ziduri puternice și turnuri masive plasate ritmic. Fortificațiile bizantine sunt subordonate reliefului, zidurile lor se dublează, se triplează; turnurile capătă o mare varietate a formelor, iar întregul complex defensiv este dominat de o „cetate în cetate” – citadelă.

Castelologia comparată depășește faza unui studiu paralelogic. Ea este o disciplină autonomă, cu elemente din alte discipline comparate:

arhitectură, arheologie, urbanism ș.a. Dar ea are un specific propriu, o fizionomie de neconfundat.

Castelologia comparată poate să existe și să se dezvolte independent, având ca model principal întregul patrimoniu universal al arhitecturii de apărare.

